

κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή

Μερικές έννοιολογικές θεωρήσεις

του
Πανταζή Τερλεξή

*Καθηγητού Πολιτικής Έπιστήμης
New York Institute of Technology,
Έπιστημονικού Συνεργάτου του ΕΚΚΕ*

είσαγωγή

Χωρίς την ύπαρξη μιάς θεωρίας που θα εξετάζει και θα ερμηνεύει τη «φυσιολογία» των κοινωνικών αλλαγών, κάθε προσπάθεια για κοινωνικό σχεδιασμό, πολύ περισσότερο για μακρόπνοο και ευρύτερο εκσυγχρονισμό των κοινωνικών σχέσεων, θα πρέπει να θεωρείται μάταιη. Αυτό είναι ιδιαίτερα δύσκολο στην περίπτωση των κοινωνιών και να αναζητούν απεγνωσμένα και βιαστικά κάποιον σίγουρο τρόπο που θα τους επιτρέψει να ξεπεράσουν το στάδιο των υπαναπτύκτων κοινωνιών και να προχωρήσουν στην επόμενη εξελικτική φάση της έθνικης τους πορείας. Το ερώτημα λοιπόν που προβάλλει στην προκειμένη περίπτωση είναι: «Ποιά συμπεριφορά, ποιές δομές και ποιές δραστηριότητες θα πρέπει να θεωρηθούν σαν “ύγιεις” και ποιές σαν “παθολογικές”, ενώ οι κοινωνίες θα περνούν από τη μιά μορφή σχέσεων στην άλλη»; “Έλλειψη όμοφωνίας σχετικά με την έννοια και τη φύση των κοινωνικών αλλαγών, που άλλοτε εμφανίζονται σαν κίνηση και εξέλιξη, άλλοτε σαν εκσυγχρονισμός και ανάπτυξη, και άλλοτε σαν πρόοδος ή οπισθοδρόμηση, δυσκολεύει την αξιολόγηση των μέσων και τον προσδιορισμό των στόχων.

Οι σκέψεις που ακολουθούν αναφέρονται σε μερικές από τις δυσκολίες που προκύπτουν κάθε φορά που επιχειρούμε να περιγράψουμε το φαινόμενο του εκσυγχρονισμού και της κοινωνικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, στη μελέτη αυτή θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε μερικές έννοιες που συνδέονται με το φαινόμενο της προόδου και της ανάπτυξεως, χωρίς να ασχοληθούμε με τη «δυναμική» ή τη «διαλεκτική» των κοινωνικών αλλαγών.

δυσκολίες στη διατύπωση μιάς γενικής θεωρίας της «αλλαγής»

Το φαινόμενο του εκσυγχρονισμού και των κοινωνικών αλλαγών είναι πολυμορφικό και έναλλασσόμενο, γιατί είναι συνάρτηση συνθηκών πολλαπλών και μεταβλητών. Συνεπώς είναι δύσκολο να ένταχθί σ' ένα θεωρητικό πλαίσιο σταθερό και καθορισμένο. Όσο εμβαθύνουμε στις ιδιομορφίες των κοινωνιών και των σχέσεων, τόσο διαπιστώνουμε ότι οι γνώσεις μας γύρω από τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι ιδιαίτερα ανεπαρκείς. Γι' αυτό και τις μέχρι τώρα προσπάθειες κατανοήσεως του φαινομένου θα πρέπει κανείς να τις θεωρήσει απλώς σαν εξελικτικές φάσεις μιάς γενικότερης επιστημονικής κινήσεως που αποβλέπει στη δημιουργία μιάς ευρύτερης βάσεως, με τη συλλογή περισσότερων στοιχείων, και μιάς έπακριβέστερης μεθοδολογίας για τη μελλοντική έρμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Είναι μάλιστα πολλοί αυτοί που άμφιβάλλουν αν ποτέ ο άνθρωπος θα μπορέσει

νά δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα. Οι απαιτούμενοι μάλιστα διακηρύσσουν ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορούν και ούτε ποτέ θα μπορέσουν να ερμηνεύσουν το σύνολο της κοινωνικής ζωής, βάσει ενός καθολικού συστήματος κατηγοριών.

Έτσι, με τὰ μέχρι σήμερα έλληπι δεδομένα, όλοι όσοι προσπάθησαν να βρουν απάντηση στο πώς και γιατί αλλάζουν οι κοινωνίες, στηρίχθηκαν περισσότερο στη διάθεση, στη φαντασία, στην παρατηρητικότητα και στη φιλοσοφική τους διάθεση, και λιγότερο στις ήλεγμένες πληροφορίες, στο πείραμα και στη συγκριτική διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι αξιολογήσεις που έγιναν, τὸ μόνο ποὺ καθόρθωσαν, και αυτό όχι σὲ ικανοποιητικό βαθμό, ήταν να περιγράψουν μερικές μόνο πλευρές τῆς διαδικασίας. Ὑπάρχουν πολλές δυσκολίες ποὺ περιορίζουν τις προσπάθειές μας γιὰ τὴ διατύπωση μιᾶς γενικής θεωρίας τῶν αλλαγῶν, και συγκεκριμένα:

1. Περιορισμοὶ ποὺ ἀφοροῦν τὴ φύση τοῦ ἐρευνητοῦ. Οι ἰδεολογίες και ἰδί ἀξίες στις ὁποίες πιστεύουμε ἀποτελοῦν περιοριστικούς παράγοντες γιὰ μὴ ἀντικειμενική θεώρηση τῆς κοινωνικής ζωής. «Ὁ ἔθνομορφισμός», γράφει ὁ Miroglio, «ὁ τρόπος τοῦ νὰ κρίνουμε τοὺς λαούς, με βάση τὸν δικό μας λαό, είναι ἔμφυτος».¹ Κατὰ συνέπεια, τὸ κάθε θεωρητικό σύστημα ἀντικατοπτρίζει ἀναπόφευκτα ἰδεολογικές προτιμήσεις και ἀξιοκρατικές ἐπιδράσεις. Ἐπὶ πλὴν ἡ κάθε ἐποχή ἀντιμετωπίζει καινούργιες συνθήκες και ἰδιόμορφες προκλήσεις. Γι' αὐτὸ και τὸ περιεχόμενο τῶν θεωριῶν, ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἐρμηνεία και τὴν αἰτιολογία τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, μεταβάλλεται ἀνάλογα. Ἐτσι, στὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσότητας, τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων, τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, τῆς ἐπαναστατικῆς ἢ τῆς εἰρηνικῆς ἀλλαγῆς κλπ., ἔχει δοθῆ ἀπὸ τοὺς διάφορους πολιτισμοὺς διαφορετικὸ νόημα και περιεχόμενο, ἀνάλογα με τὶς ἀνάγκες ποὺ ἀντιμετωπίζουν και τις προκλήσεις ποὺ δέχονται, τὴ χρονικὴ στιγμή και τὰ κοινωνικά πλαίσια μέσα στὰ ὁποία γίνονται οἱ ἀξιολογήσεις. Οι «θεωρητικοὶ» δηλαδή τῶν αλλαγῶν είναι προϊόντα διαφορετικῶν πολιτισμῶν και διαφορετικῶν ἱστορικῶν στιγμῶν. Είναι λοιπὸν ἐπόμενο, «ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ποικιλία πολιτισμῶν», ὅπως και ὁ καθηγητῆς Weinstein παρατηρεῖ, «να ὑπάρχει και πληθώρα θεωριῶν».² Ἡ ποικιλία αὐτὴ ὀφείλεται στὴν πολυμορφία και τὸ πολυπύχνο τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Ὁ κάθε ἐρευνητής, ἀπὸ τὴ σκοπιά του, ἀποδίδει ἰδιαίτερη σημασία σὲ ὁρισμένες μόνο πλευρές ἢ ὁρισμένα γεγονότα, ποὺ δὲν είναι ἀπαραιτήτως τὰ ἴδια μ' αὐτὰ ποὺ ἐνδιαφέρουν κάποιον

ἄλλον ἐρευνητή. Ὁ Κομφούκιος εἶδε τὴ ζωὴ διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι τὴν εἶδε ὁ Πλάτων. Ὁ Μάρξ θεώρησε τὰ μέσα παραγωγῆς τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν, σάν τὸν προσδιοριστικὸ παράγοντα ὄλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν και πολιτικῶν σχέσεων. Ὁ Marshall ὑπεστήριξε ὅτι αὐτὸ ποὺ κατ' ἐξοχίαν προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη είναι τὰ μέσα ἐπικοινωνίας. Ὁ Hegel ἔδωσε ἰδιαίτερη ἔμφαση στὶς πνευματικές ἀξίες, στὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν (κῶστος μου τὴν πνευματικὴ κατάσταση μιᾶς κοινωνίας και θὰ σᾶς πῶ τὴν ὀργάνωσή της). Ὁ Weber και ὁ Toynbee τόνισαν τὴν εὐρύτερη σημασία τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τουλάχιστον γιὰ ὁρισμένα ἐξελικτικά στάδια, και γιὰ νὰ ἔρθουν στὴν ἐποχὴ μας, ὁ Raymond Aron παρατηρεῖ ὅτι «στὸν σύγχρονο κόσμο ὑπάρχουν δύο κοινωνιολογικές σχολές, ἡ σοβιετικὴ και ἡ ἀμερικανικὴ, ποὺ θεωροῦν ὅτι ἡ κοινωνία στὴν ὁποία ἀνήκουν είναι βασικά ὕγιης. Κατὰ κάποιο τρόπο ἢ κάθε μία πιστεῖει ὅτι τὰ πράγματα ἐκεῖ ἔχουν ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν».³ Καὶ φυσικὰ ἐτοῦτη ἡ ἄπλή διάκριση κάθε ἄλλο παρά ἀποδίδει τὴν ἀμφισβήτηση και τὴν ἰδεολογικὴ πολυμορφία ποὺ συναντᾶ κανεὶς τὸ καπιταλιστικὸ και τὸ σοσιαλιστικὸ στρατόπεδο.

2. Δυσκολίες ἐπίσης πηγάζουν και ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρευνας. Ἐπιστημονικές ἀναζητήσεις στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ἔρχονται ἀντιμέτωπες μετὸ ἀπρόβλεπτο τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως και πράξεως, μετὸ τυχαῖο και τὸ ἀπροσδόκητο. Σκοπὸς δηλαδή κάθε ἐπιστημονικῆς ἐρευνας είναι ἡ περιγραφή και ἐρμηνεία τῶν φαινομένων ἢ τῶν στοιχείων ποὺ ἐξετάζει και ἡ διατύπωση γενικῶν ὑποθέσεων και ἄρχῶν, ποὺ παίρνουν τὴ μορφή θεωρητικῶν προτάσεων. Οι θεωρητικές αὐτές προτάσεις ἀποτελοῦν ὀργανωμένα συστήματα ἐννοιῶν και κατηγοριῶν, ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἐρμηνεία και ἀξιολόγηση τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων και φαινομένων. Ἀπότερος ὁμως σκοπὸς κάθε κοινωνικῆς θεωρίας είναι ἡ ἐπακριβῆς διάγνωση τῆς μελλοντικῆς πορείας τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν είναι εὐκόλο, ὅπως ἀπέδειξαν οἱ μὲχρι τώρα προσπάθειες, νὰ ἐκφρασθῆ μετὸ τὴ μορφή νόμων ποὺ μετὸ τρόπο καθολικὸ και μόνιμο θὰ προσδιορίζουν τὰ πρότυπα κοινωνικῆς ζωῆς, ἀφοῦ ἀκόμη δὲν ἔχει προσδιορισθῆ οὔτε ἡ ἴδια ἢ φύση, ἢ ὁσία τῆς ζωῆς.

3. Μία ἄλλη δυσκολία ἔχει σχέση μετὸς μεθόδολογικές και ἐννοιολογικές ἀτέλειες τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ποὺ ἀσχολοῦνται μετὸ πρόβλημα τῆς ἀλλαγῆς. Παρὰ τὴν σχολαστικὴ διερεύνηση τῶν διαφορῶν πλευρῶν τοῦ εὐρύτερου φαινομένου τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς και παρὰ τὴν ἐπισταμένη ἀνάπτυξη πολλῶν ἐννοιῶν και τὴν τυ-

1. Abel Miroglio, *Ἡ Ψυχολογία τῶν Λαῶν*, Ἀθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1965 σ. 33.

2. Michel A. Weinstein, *Identity, Power and Change*, Glenview, Illinois, Foresman and Co., 1971, p. 2.

3. R. Aron, «La société américaine et la sociologie», στὸ *Cahiers internationaux de sociologie*, 1960, XXX, σ. 59.

πική ταξινόμηση βασικῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, οἱ ἐπιστήμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ «φυσιολογία», γενικότερα, τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, δὲν ἔχουν κατορθώσει νὰ παρουσιάσουν ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένες προτάσεις στὸν βαθμὸ πού αὐτὸ ἔχει ἐπιτευχθῆ σὲ ἄλλους ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Οἱ θεωρίες τῆς ἀλλαγῆς πού συνήθως παίρνουν ἀκόμη τὰ ὄνόματα, ὅπως «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», «κοινωνιολογία τῆς ἱστορίας», «ἱστορικὴ θεωρία», «πολιτικὴ φιλοσοφία» κλπ., δὲν κατορθώσαν ἀκόμη νὰ δώσουν ἀπάντησιν σ' ἕνα πλήθος ἀπὸ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τὸν ἀστικοποιημένο, βιομηχανικὸ ἄνθρωπο τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν ὀφείλεται στὴν ἐλλείψην ἐνδιαφέροντος. Ἀντίθετα, μὲ παρόμοια θέματα ἔχουν ἀσχοληθῆ ἀνεκάθεν τὰ μεγαλύτερα πνεύματα τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα, μέχρι τὸν Τοynbee καὶ τὸν Marcuse, οἱ προσπάθειες ὑπῆρξαν ὑπεράνθρωπες. Κάθε γενιά, κάθε πολιτισμὸς, στὴν πραγματικότητα, διαθέτουν τὸ καλύτερο πνευματικὸ δυναμικὸ τους γιὰ νὰ δώσουν κάποια ἀπάντησιν σὲ βασικὰ φιλοσοφικὰ καὶ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού κάθε φορὰ παρουσιάζονται μὲ νέα μορφή καὶ μὲ ἄλλη ἱεράρχησιν. Τί συνετέλεσε στὴν πώσιν τῆς Ρώμης; Γιατί ἡ «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις» ἐμφανίστηκε στὴν Εὐρώπῃ καὶ ὄχι στὴν Ἀσία ἢ τὴν Ἀφρική; Ποιεῖς εἶναι οἱ δυνάμεις πού συντελοῦν στὴν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν; Πῶς ἐξηγεῖται ἡ συχνότητα ἢ ἡ περιοδικότητα τῶν ἀλλαγῶν; Ὅδηγοῦν οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγές στὴν πρόοδο τῶν κοινωνιῶν ἢ στὴν ὀπισθοδρόμησίν τους, ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀλλαγές ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὁ ἴδιος; Εἶναι ἡ πρόοδος ἀναπόφευκτη, καὶ ἂν εἶναι ἀναπόφευκτη, ἀποτελεῖ μέρος κάποιου «θεικοῦ» σχεδίου ἢ κάποιου «κοσμικοῦ» ἱστορικοῦ πεπρωμένου;

Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς δυσκολίες πού περιορίζει ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ διατύπωσιν μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῶν ἀλλαγῶν ἐκφράζονται πολὺ ἀπλά, στὸ παράδειγμα τῆς «σκοτωμένης πάτιας», τοῦ καθηγητῆ τῆς Κοινωνιολογίας Stouffer.¹ Μερικὲς φορές ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν, παρατηρεῖ ὁ Stouffer, πὼς ὑπάρχουν τόσες θεωρίες κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ κοινωνιολόγοι πού καταπίπτουν μ' αὐτὴ. Πολλοί, προσκολλημένοι σὲ κάποιον θεωρητικὸ σχῆμα ἢ μιά ἰδεολογικὴ τοποθέτησιν, καταλήγουν στὸ νὰ βλέπουν τὰ φαινόμενα ἐντελῶς δογματικά. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ ἄρκετες θεωρίες, ἡ ἰδεολογία, ἡ γεωγραφία, ἡ ψυχολογία, ἡ τεχνολογία ἢ μιά ὁποιαδήποτε ἄλλη «-ία» ἀποτελοῦν τὴ μοναδική, ἢ κάθε μὲ ξεχωριστά, γενεσιουργὸ αἰτία τῆς ἀλλαγῆς. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐπιλέξει κανεὶς ἕναν παρά-

γοντα ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν πραγματικότητα, προκαλεῖ ἀμφιβολία καὶ σύγχυσις, ἔτσι πού στὸ τέλος τὰ συμπεράσματά μας, στὰ ὁποῖα καταλήγουμε, νὰ εἶναι ἐπιπόλαια ἢ οὐτοπιστικά. Τὴν κατάστασιν αὕτη θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν παρομοιάσει μὲ τὴν περίπτωση τῆς «σκοτωμένης πάτιας».

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλή. Μιά πάπια σκοτώθηκε ἀπὸ τὰ βόλια κάποιου κυνηγοῦ ἕνα πρῶιν στὸς βάλτους τῶν λιμνῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Michigan. Τὸ ἐρώτημα πού προκύπτει στὴν περίπτωση αὕτη εἶναι: Τί προκάλεσε τὸν θάνατό της; Καὶ ἂς ἄρχισουμε ἀπὸ μιά βιολογικὴ ἐξήγησιν. Ἡ πάπια σταμάτησε νὰ ἀναπνεύει ἀπὸ ἀκατάσχετη αἱμορραγία. Μιά ψυχολογικὴ ἔρμηνεια ἴσως ἀποδώσει τὸν χαμὸ τῆς πάτιας στὴν προσωπικότητα τοῦ κυνηγοῦ. Ἄν σὰν παιδί δὲν ἐνοιῶθε τὴν πατρικὴ καταπίεσιν, μὲ ὅλα τὰ ψυχολογικὰ ἐπακόλουθα, δὲν θὰ εἶχε ἴσως τὴ μανία ὅταν μεγάλωσε νὰ σκοτώνει πουλιά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε, μὲ τὴ βοήθειαν τῆς ψυχανάλυσεως, νὰ ἐπεκταθοῦμε καὶ σὲ ἄλλες ψυχολογικὲς ἐρμηνεῖες, ἀλλὰ ἂς τὶς προσπεράσουμε. Κάποιος ἄλλος θὰ μπορούσε νὰ δώσει μιά γεωγραφικὴ ἐξήγησιν πού νὰ ἔχει σχέση μὲ τὶς συνήθειες τῆς πάτιας (σημειώστε ὅτι ἡ πάπια σκοτώθηκε μέσα στὰ βαλτόνερα μιάς συγκεκριμένης περιοχῆς). Ἀκόμη ἴσως ὑπάρξουν κι αὐτοὶ πού θὰ ἀποδώσουν τὸ γεγονός στὴν τεχνολογία τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ συμπέρασμα πού ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ἀπλό ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ παράδειγμα, εἶναι ὅτι ἡ κάθε μιά ἐρμηνεία πού δίνεται γιὰ τὸν χαμὸ τῆς πάτιας ἀποδίδει ἕνα μόνον μέρος τῆς ἀλήθειας. Οἱ περισσότερες πάντως ἐρμηνεῖες εἶναι διαφορετικοῦ γνωσιολογικοῦ ἐπιπέδου. Μιά λεπτομερέστερη ἀνάλυση μὲ καινούργια ἴσως στοιχεῖα πού μᾶς ἦσαν ἄγνωστα, ὅταν ἀξιολογοῦσαμε τὸ γεγονός, ἢ μιά διαφορετικὴ ἰδεολογικὴ τοποθέτησις καὶ ἐπιστημονικὴ προκατάληψιν, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς οδηγήσει στὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἄλλων παραγόντων πού εἶτε εἶχαν παραβλεψῆ εἶτε δὲν θὰ ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατόν νὰ γνωρίζουμε τότε. Ἡ «μονοαιτιατικὴ» λοιπὸν, μονιστικὴ, ἐρμηνεία τῶν ἀλλαγῶν ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀποποιεῖ τὰ φαινόμενα σὲ σημεῖο πού νὰ παραποιεῖ τὴν πραγματικότητα. Καὶ εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀπλές ἐξηγήσεις εἶναι πιὸ ἀρεστές, πὸ κατανοητὲς καὶ γίνονται πῶς δημοφιλεῖς ἀπὸ ὅ,τι οἱ πολὺπλοκες. Δὲν ἀντέχουν ὅμως στὴ δοκιμασία τοῦ χρόνου καὶ τῆς λογικῆς.

«ἀλλαγὴ», «κίνησις», «ἀνάπτυξις», «πρόοδος»

Ἀποτέλεσμα λοιπὸν τῆς διαφορετικῆς σκοπιᾶς ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ καθένας ἀποφασίζει ἢ ἀναγκάζεται, συνειδητὰ ἢ ἄσυνειδητα, νὰ διερευνῆσιν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, εἶναι νὰ μπαίνουν πολλὰ ἐτικέτες στὴ διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς. Ἔτσι, συχνὰ ἀκούμε

1. Samuel A. Stouffer, *Social Research to Test Ideas*, New York, The Free Press of Glencoe, 1962, σ. 238-239.

ή χρησιμοποιούμε δρους, όπως «έκσυγχρονισμός», «κίνηση», «πρόοδος», «ανάπτυξη» ή «εξέλιξη», για να περιγράψουμε το φαινόμενο τών κοινωνικών αλλαγών. Γι' αυτό, πρίν προχωρήσει κανείς στην ανάλυση τού φαινομένου θά πρέπει να άποσαφηνίσει μερικές βασικές έννοιες πού τó συνθέτουν και τó χαρακτηρίζουν ποιοτικά και ποσοτικά. Συγκεκριμένα, θά θέλαμε να προσδιορίσουμε τίς έννοιες «άλλαγή», «κίνηση», «ανάπτυξη» και «πρόοδος», οί όποιες όταν δέν γίνονν άντικείμενο προσεκτικῆς και συστηματικῆς διευκρινίσεως, συντελοῦν στην πλήρη σύγχυση ἑνός ουσιαστικά πολύπλοκου φαινομένου.

Και ἄς άρχίσουμε ἀπό τήν έννοια τῆς «άλλαγῆς». Ἡ έννοια ἀναφέρεται σέ κάθε διαδικασία πού χαρακτηρίζεται ἀπό τó γεγονός ότι κατά τή χρονική στιγμή X_1 , ὑπάρχει μιά κατάσταση K_1 , ἔνδ στή στιγμή X_2 , δημιουργεῖται μιά κατάσταση K_2 . . . κν. Συγκεκριμένα, μιλάμε γιά αλλαγή όταν ἡ διαφορά μεταξύ τῆς προηγούμενης καταστάσεως και τῆς ἐπομένης ἀφορᾶ ὅποιον ἀδήποτε πλευρᾶ ἢ μιᾶς ιδέας ἢ ἑνός ἀντικείμενου. Θά πρέπει νά σημειώσουμε ἀκόμη ότι ἡ αλλαγή μπορεί νά ἀναφέρεται σέ πολλές διαστάσεις ἢ ιδιότητες, ὅπως στὸν χῶρο, στὸν χρόνο, στή θερμοκρασία, στή χημική σύσταση, στή ηλεκτρική ἐνέργεια, στὸ κοινωνικό σύστημα, στή διανοητική διεργασία κλπ.¹

Μέ μιά τέτοια τοποθέτηση ἡ «άλλαγή» ξεχωρίζει ἀπό τήν ἄλλη «κίνηση». Ἡ δεύτερη αὐτή έννοια ἀναφέρεται σέ ἕνα ὀρισμένο εἶδος αλλαγῆς πού ἀφορᾶ μιά μόνο διάσταση τῆς, τὸν χῶρο, σέ σημείο ὡστε ὁ δρος «κίνηση» νά ταυτίζεται με τή μηχανική «κίνηση». Ἐτσι ὁ δρος «κίνηση» ἀναφέρεται σέ μιά μόνο ιδιότητα τῆς αλλαγῆς. Ἡ ἐννοιολογική αὐτή διάκριση εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνει, γιά νά μπορέσουμε νά προσδιορίσουμε τὸ περιεχόμενο τῆς έννοιας «ανάπτυξη», ὅπως τῆ συναντᾶ κανείς, τόσο στην καθημερινή ὁμιλία, ὅσο και στην ἐπιστημονική ὁρολογία.

Γενικά μπορούμε νά παρατηρήσουμε ότι ἡ «ανάπτυξη», ὅπως και ἡ «κίνηση», εἶναι έννοια «στενότερη» ἀπό ὅτι ἡ «άλλαγή». Κάθε φορά δηλαδῆ πού μιλάμε γιά ανάπτυξη έννοουμε πάντα κάποια αλλαγή, ἀλλά όταν μιλάμε γιά αλλαγή δέν έννοουμε ἀπαραίτητα και ανάπτυξη. Ὅταν, ἐπὶ παραδείγματι, ἀναφερόμαστε στην ανάπτυξη τού ἀνθρώπινου ὄργανισμοῦ, ἀπό τή νηπιακή ἡλικία στην ἐφηβεία και ἀπό κεῖ στην ὀριμότητα και τῆ γερωνική ἡλικία, έννοουμε τίς βιολογικές, ψυχολογικές και χαρακτηριστικές αλλαγές πού συντελοῦνται στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμό. Ὅταν ὁμως πρόκειται γιά τίς αλλαγές

πού ὑφίσταται ὁ ἀνθρώπινος ὄργανισμός ἐξ αἰτίας κάποιου ξαφνικοῦ ἀτυχήματος, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποδίδεται στις αλλαγές ἡ έννοια τῆς ἀναπτύξεως. Τὸ ἴδιο συμβαίνει και όταν ἀναφερόμαστε σέ κοινωνικά φαινόμενα. Στην περίπτωση, ἐπὶ παραδείγματι, τών ριζικῶν αλλαγῶν πού συντελοῦνται σέ μιά κοινωνία, σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἀντικαταστάσεως τού συστήματος τῆς δουλείας ἀπό τή φεουδαρχία και ἀργότερα ἀπό τὸ καπιταλιστικό σύστημα, πρόκειται βέβαια γιά «ανάπτυξη» (ἂν βάλουμε κατά μέρος μερικά προβλήματα πού παρουσιάζει αὐτῆ ἡ διαδικασία). Δέν μπορούμε ὁμως νά μιλάμε γιά «ανάπτυξη» στην περίπτωση τῆς καταρρέσεως τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς εἰσβολῆς τών γερμανικῶν ὀρδῶν, ἀκόμη και ἂν θεωρήσῃ ότι ἡ εἰσβολή αὐτῆ—καθὼς ἐπίσης και ἡ ὕλική και πνευματικῆ ἀποσύνθεση πού ἀκολούθησε—δημιούργησε τίς προϋποθέσεις πού δῆξησαν ἀργότερα στην «ανάπτυξη» τῆς Εὐρώπης. Ἐνάμεσα στὰ δύο φαινόμενα (εἰσβολή και ανάπτυξη) μεσολαβοῦν ἕνα πλήθος ἀπὸ δυνατότες, πού συνθέτουν ἕνα καινούργιο πραγματικότητα. Ἐτσι ἡ «ανάπτυξη» ἄλλοτε ἔχει τήν έννοια τῆς ἄλλης αλλαγῆς και ἄλλοτε τῆς «προόδου». Γι' αὐτό, τίς περισσότερες φορές ὁ δρος «εξέλιξη» ἢ «ἀνέλιξη» θά μπορούσε νά ἀποδώσει καλύτερα τέτοιου εἶδους μεταβολές πού συνήθως ἀποδίδονται με τὸν δρο «ανάπτυξη». Ἐν τούτοις, πολλοί συγγραφεῖς προτιμοῦν τὸν δρο «ανάπτυξη» ἀντὶ τού δρου «εξέλιξη» προκειμένου νά ὑποδηλώσουν τήν ἠθελῆμένη, προγραμματισμένη και ἐπιθυμητῆ αλλαγή στὸν κοινωνικό χῶρο. Αὐτὸ συμβαίνει με τούς δρους «πολιτική ἀνάπτυξη» και «κοινωνική ἀνάπτυξη».

Ἡ «ανάπτυξη», λοιπὸν, ἀναφέρεται σέ ὀρισμένους τύπους αλλαγῶν. Τίς περισσότερες φορές, ἂν ὄχι πάντα, προσδιορίζει τὰ εἶδη ἐκεῖνα τών αλλαγῶν πού, μέσα σέ ὀρισμένα πλαίσια και σύμφωνα με μιά ὀρισμένη κλίμακα μετρήσεως, ἐκφράζουν ἕνα ποσοτικό «μεγάλωμα» ἑνός ἀντικειμένου ἢ ἑνός φαινομένου πού θεωρεῖται ἐπιθυμητό, ἀνάλογα με τὸ σύστημα ἀξίῶν πού ἐπικρατεῖ τῆ συγκεκριμένη στιγμή πού γίνεται ἡ ἀξιολόγηση. Ἀκοῦμε, ἐπὶ παραδείγματι, συχνά ότι «ἡ εἰσαγωγή και ἡ λειτουργία τών δημοκρατικῶν προτύπων διακυβερνήσεως εἶναι ἐκδήλωση κοινωνικῆς ἀναπτύξεως». Σ' αὐτῆ τῆ φράση, ἡ έννοια τῆς «ἀναπτύξεως» ταυτίζεται με τήν έννοια τῆς «προόδου». Ἄλλὰ τὸ τί ὁμως κάθε φορά σημαίνει «πρόοδος», ἂν δηλαδῆ οἱ αλλαγές πού παρουσιάζει τὸ κάθε κοινωνικό φαινόμενο ἀποτελοῦν «ανάπτυξη» ἢ «ὑποδοδρόμηση», ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο σύστημα ἀξίῶν πού ἐπικρατεῖ στὸν χῶρο στὸν ὅποιο συντελοῦνται οἱ αλλαγές. Μόνον ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη αὐτὰ τὰ δεδομένα θά μπορούσαμε ἴσως νά προσδιορίσουμε ἂν και πὸ τ ε ἡ «ανάπτυξη» ἀναφέρεται στην μετάβαση ἀπὸ τίς «κατώτερες» στις «ἀνώτερες» κοινωνικές μορφές ὀργανώσεως και ἀντιστροφῶς. Τὸ πρόβλημα

1. Βλέπε Adam Schaff, «The Marxist Theory of Social Development», σ. 71-94, στὸ S.N. Eisenstadt, *Readings in Social Evolution and Development*, Oxford, Pergamon Press, 1970, σ. 72.

δμως δέν διασαφηνίζεται απόλυτα. Άπλως συγκεκριμένοπεται περισσότερο. Γιατί πώς και ποιος θά καθορίσει αυτό πού άντιπροσωπεύει τήν «κατώτερη» και τήν «άνώτερη» μορφή κοινωνικής οργάνωσης; Τέτοιου είδους ερωτήματα άναμοχλεύουν τó θέμα τής σκοπιμότητας και τής κατευθύνσεως τών αλλαγών.

φύση και χαρακτήρας τής «πρόδου»

Με τις παραπάνω λοιπόν διαπιστώσεις καταφαίνεται ότι ή «πρόδος» άναφέρεται σέ ένα ορισμένο είδος αλλαγής. Άπό αυτή τήν άποψη ύπάρχουν οί αίσιόδοξοι, όσοι πιστεύουν ότι οί ανθρώπινες κοινωνίες άναπόφευκτα προοδεύουν (Adam Smith, Hegel, Marx, Engels, Darwin, Bagehot, T. H. Huxley, Sumner, Bellamy, Levin, Bukharin, Herick, Simpson, κλπ.), οί άπαισιόδοξοι, όσοι πιστεύουν ότι τó ανθρώπινο γένος με κάθε αλλαγή οδηγείται σέ όπισθοδρομία (Ήσιόδος, Όβίδιος, Rousseau, Flamarion, Juenger, Russel, Marcuse, Ellul, κλπ.), και μιá μέση κατηγορία πού ύποστηρίζει ότι ή ανθρωπότητα, παρά τις αλλαγές στις όποιες ύπόκειται, παραμένει βασικά ή ίδια, με στιγμές μόνο «καλύτερες» (πρόδος) ή «χειρότερες» (όπισθοδρομία). Τό ίδιο περίπου με τούς στοχαστές τής τελευταίας αυτής κατηγορίας πιστεύουν και αυτοί πού ισχυρίζονται ότι ή εξέλικτική πορεία τού ανθρώπου και τών πολιτισμών είναι κυκλική, μιá διαδικασία στην όποία μπορεί κανείς νά διακρίνει, όπως και στη φύση, τήν άνοιξη, τó καλοκαίρι, τó φθινόπωρο και τόν χειμώνα (Πυθαγόρειοι, Στοικοί, Πλάτων, Άριστοτέλης, Έπίκουρος, Πολύβιος, Κικέρων, Σενέκας, Ibn Khaldun, Machiavelli, Vico, Spengler, Nietzsche, Sorokin, Toynbee κλπ.). Οί τέσσερις αυτές θεωρήσεις τής «κοινωνικής ανέλιξεως» θά μπορούσαν νά άποδοθούν σχηματικά, όπως φαίνεται στό σχήμα τής επομένης στήλης.¹

Άνάμεσα σ' αυτός πού πιστεύουν ότι ή ανθρωπινή κοινωνία συνεχώς «προοδεύει», ύπάρχουν σοβαρές διαφωνίες για τή φύση τής «πρόδου» και τούς παράγοντες πού τήν προκαλούν. Άνάλογα με τή θέση πού παίρνουν στά θέματα αυτά, οί έν λόγω μελετητές θά ήταν δυνατόν νά διαιρεθούν σέ τέσσερις κατηγορίες:

Στήν πρώτη άνήκουν αυτοί πού ύποστηρίζουν ότι, στη μέχρι τώρα πορεία τής ανθρωπότητας, είναι δυνατόν νά διακρίνουμε ένα καθορισμένο πρότυπο αλλαγής πρós τó καλύτερο. Ή διαπίστωση αυτή ενισχύει τήν πεποίθηση ότι και στό μέλλον τó ανθρώπινο γένος θά εξακολουθήσει νά άκολουθεί τήν άνοδική αυτή πορεία. Γίνεται δηλαδή καταφανές ότι στην ιστορία τής ανθρωπότητας ύπάρχουν όρι-

Σχηματική άπεικόνιση τής «κοινωνικής ανέλιξεως».

(Α) Πρότυπο προοδευτικής ανέλιξεως:

(Β) Πρότυπο όπισθοδρομήςσεως:

(Γ) Πρότυπο «ταραγμένης» στασιμότητας:

(Δ) Πρότυπο «κυκλικής» στασιμότητας:

σμένης φύσεως αλλαγές πού οδηγούν στην πρόοδο τού ανθρώπινου γένους. Τίποτε δέν μäs πείθει δέν παρόμοιες αλλαγές πρós αυτήν τήν κατεύθυνση πός θά εξακολουθήσουν νά εμφανίζονται και στό μέλλον.

Στή δεύτερη κατηγορία άνήκουν όσοι πιστεύουν όχι μόνο ότι οί αλλαγές πού συντελούνται οδηγούν στην ανέλιξη τής ανθρωπότητας, αλλά και ότι τις αλλαγές αυτές είναι δυνατόν νά τις προσδιορίσουμε, με βάση τή φύση και τόν χαρακτήρα τους, νά τις προβλέψουμε και ακόμη νά τις προγραμματίσουμε.

Τήν τρίτη κατηγορία άποτελούν αυτοί πού πιστεύουν ότι οί αλλαγές πού συντελούνται, και πού μπορούμε όπωσδήποτε νά τις έντοπίσουμε με ακροχρόνια, άκολουθούν μιá παλινδρομική φορά πρós μιá σταθερή κατεύθυνση. Τό «μακροχρόνια» έδω έχει τήν έννοια ότι οί αλλαγές μπορεί νά μñ άκολουθούν συνεχώς άνοδική τροχιά. Ή πορεία δηλαδή τής κοινωνίας είναι παλινδρομική. Τελικά όμως, ύστερα από κάθε μετακίνηση ή διαφοροποίηση, έπέρχεται ή ποιοτική βελτίωση και άνάπτυξη τών ανθρωπίνων κοινωνιών.

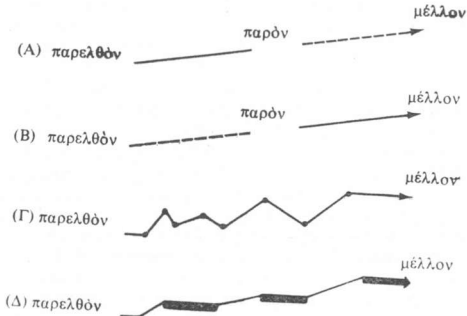
Τέλος, στην τετάρτη κατηγορία συγκαταλέγονται αυτοί πού πιστεύουν ότι ή πρόδος τής κοινωνίας συντελείται κατά στάδια. Κάθε έπόμενο στάδιο πολιτισμού είναι ύψηλότερο έπιπέδου σέ σύγκριση με τó προηγούμενο. Όλες οί προτάσεις αυτές μπορεί νά πάρουν τó σχήμα τής σελίδας 67.

προσδιορισμός τής «κοινωνικής αλλαγής»

Ή σύγκριση πού προκύπτει από μιá τόσο στενή σχέση άνάμεσα σέ βασικές έννοιες, όπως οί έννοιες

1. Για έκτενέστερη άνάπτυξη, βλέπε Charles Van Doren, *The Idea of Progress*, New York, Frederick A. Praeger, 1967.

Σχηματική απεικόνιση της «κοινωνικής πρόοδος»

της ανάπτυξης, της εξέλιξης και της πρόοδος, είναι επόμενο να δημιουργεί πληθώρα ορισμών της κοινωνικής αλλαγής. Θα αναφέρουμε μερικούς τέτοιους ορισμούς, διατυπωμένους από γνωστούς κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, για να αποσαφηνίσουμε περισσότερο το πρόβλημα.

Fairchild: Κοινωνικές αλλαγές είναι οι διακυμάνσεις ή οι μεταλλαγές τις οποίες ύφιστανται οι διαδικασίες, τα πρότυπα και οι μορφές των κοινωνικών σχέσεων. Είναι ένας όρος συνοπτικός που αναφέρεται στο αποτέλεσμα κάθε κοινωνικής μετακίνησης. Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να είναι προοδευτικής ή όπισθοδρομικής φύσεως, προγραμματισμένη ή άπρογραμματιστή, μονοκατευθυντήρια ή πολυκατευθυντήρια, εδωκετική ή επιβλαβής.¹

Lundberg, Schrag και Larsen: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή» εννοούμε τις διαφορές που παρουσιάζει κάθε κοινωνικό φαινόμενο μέσα σε μία ορισμένη χρονική περίοδο.²

Davis: Ο όρος «κοινωνική αλλαγή» αναφέρεται άποκλειστικά και μόνο στις μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνική οργάνωση, δηλαδή στις δομές και τις λειτουργίες της κοινωνίας. Συνεπώς η κοινωνική αλλαγή αποτελεί μία μόνο μορφή αλλαγής που ανήκει βασικά σε μία ευρύτερη κατηγορία αλλαγών που ονομάζουμε «πολιτιστικές αλλαγές». Οι «πολιτιστικές αλλαγές» περιλαμβάνουν όλες τις

αλλαγές που συντελούνται, τόσο σε κάθε επί μέρους τομέα της κουλτούρας, όπως είναι η τέχνη, η τεχνολογία, ή φιλοσοφία κλπ., όσο και τις αλλαγές που συντελούνται στη μορφή και τους κανόνες γενικά της κοινωνικής οργάνωσης.³

Von Wiese: Οι κοινωνικές αλλαγές αναφέρονται στις σχέσεις ανθρώπου προς άνθρωπο, ενώ οι «πολιτιστικές αλλαγές» είναι αυτές που αναφέρονται στις σχέσεις ανθρώπου προς πράγματα. Η κουλτούρα σχετίζεται με τα παράγωγα των ανθρωπίνων σχέσεων και δραστηριοτήτων, ενώ η κοινωνία με τα ίδια τα άτομα, τους παραγωγούς των σχέσεων.⁴

MacIver και Page: Κοινωνικές είναι οι αλλαγές που αναφέρονται στους κοινωνικούς συσχετισμούς... στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους.⁵

Ginsberg: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή», εννοούμε οποιαδήποτε αλλαγή, που συντελείται στις κοινωνικές δομές, όπως π.χ., στον αριθμό των μελών μιάς κοινωνίας, στη σύνθεση ή την ισορροπία των συνθετικών της μερών, στη μορφή της οργάνωσής της. Εάν συγκεκριμένο παράδειγμα τέτοιων αλλαγών θά μπορούσε κανείς να αναφέρει τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον θεσμό της οικογένειας και που οδήγησαν στην αποσύνθεση της οικιακής οικονομίας, ή οποία άρχισε με την ανάπτυξη των αστικών κέντρων και τη μετάβαση από το σύστημα των ευγενών και των δουλοπαροίκων στο σύστημα των κοινωνικών τάξεων. Ο όρος κοινωνική αλλαγή αναφέρεται επίσης στις αλλαγές που παρουσιάζουν ή στάση και οι ιδέες των ανθρώπων...⁶

Moore: Η κοινωνική αλλαγή αναφέρεται στις ουσιαστικές μεταβολές που ύφιστανται οι κοινωνικές δομές (δηλαδή τα πρότυπα κοινωνικής δράσεως και αντιδράσεως), συμπεριλαμβανομένων και των συνεπειών αυτών των μεταβολών, όπως αντανακλώνται στους κανόνες συμπεριφοράς, τις αξίες, καθώς επίσης και στα πολιτιστικά παράγωγα και τα σύμβολα της κοινότητας.⁷

3. Kingsley, Davis, *Human Society*, New York, The Macmillan Co., 1949, σ. 622.

4. Leopold Von Wiese, «The Sociological Study of Social Change», *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, Amsterdam, International Sociological Association, 1956, σ. 7.

5. Robert M. MacIver and Charles H. Page, *Society: An Introductory Analysis*, New York, Rinehart and Co., 1949, σ. 511.

6. Morris Ginsberg, «Social Change», *British Journal of Sociology*, Vol. 9, No 3 (Σεπτέμβριος 1958), σ. 205.

7. Wilbert E. Moore, «Social Change», *International Encyclopedia of the Social Science*, Vol. 14, New York, The Macmillan Company and the Free Press, Inc., 1968, σ. 3-4.

1. Henry Pratt Fairchild (ed.), *Dictionary of Sociology*, Iowa, Littlefield, Adams and Co., 1955, σ. 277.

2. George A. Lundberg, Clarence C. Schrag and Otto N. Larsen, *Sociology* (2nd ed.), New York, Harper and Row, 1958, σ. 694.

Boskoff: Κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι ἡ νοητὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὶς οὐσιαστικὰ μεταβολὰς στὶς δομὲς καὶ τὶς λειτουργίες τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοῦ συστήματος.¹

Johnson: Κοινωνικὴ ἀλλαγὴ σημαίνει ἀλλαγὴ στὴ δομὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, σὲ ὅτιδήποτε δηλαδὴ παραμένει σταθερὸ ἢ σχετικὰ σταθερὸ. Ἀπὸ ὅλες ὁμως τὶς κοινωνικὰς ἀλλαγὰς σημαντικότερες εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔχουν ἐπιπτώσεις στὴ λειτουργία τοῦ συστήματος, δηλαδὴ ποὺ συντελοῦν στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχητὴ ἐκπλήρωση τῶν στόχων του ἢ στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχητὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἐπιβιώσεώς του.²

Οἱ ὅρισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ καταδείξουν τὶς τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦν. Οἱ περισσότεροὶ διαφέρουν στὴ λεκτικὴ μόνον διατύπωση, ἐνῶ ἡ οὐσία παραμένει ἡ ἴδια. Τὰ βασικότερα πάντως σημαίει, στὰ ὁποία ἀναφέρονται ἅμεσα ἢ ἔμμεσα σχεδὸν ὅλοι εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀφορᾷ τὶς μεταλλαγὰς καὶ τὶς διαφοροποιήσεις τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζονται οἱ ἄνθρωποι (καὶ οἱ ὁμάδες) μεταξὺ τους, καὶ β) οἱ μεταλλαγὰς καὶ οἱ διαφοροποιήσεις ἀφοροῦν, εἴτε τὶς κοινωνικὰς δομὰς (τοὺς θεσμοὺς), εἴτε τὶς κοινωνικὰς λειτουργίες (τὶς διαδικασίες) μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζονται οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἀναλυτικότερα, οἱ διαφοροποιήσεις εἶναι δυνατοὶ νὰ συμβοῦν σὲ ὁποιαδήποτε μικρὴ ἢ μεγάλῃ χρονικῇ περιόδῳ, ἀφοροῦν μικρὰς ὁμάδες (οἰκογένεια) ἢ μεγάλες ὁμάδες (κοινωνικὰς ὁργανώσεις, τάξεις, στρώματα) καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ ἀναφέρονται στὰ διάφορα κοινωνικὰ ὑποσύστημα (βιομηχανία, κυβέρνησις, κόμματα, ἐκπαίδευσις, ἐκκλησία) ἢ σ' ὀλόκληρο τὸ κοινωνικὸ σύστημα.

Μερικοὶ κοινωνιολόγοι καὶ ἀρκετοὶ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα σὲ «κοινωνικὰς» καὶ σὲ «πολιτικὰς» ἀλλαγὰς, καὶ θεωροῦν τὶς «κοινωνικὰς» ἀλλαγὰς ὡς μέρους τῆς «πολιτικῆς» ἀλλαγῶν, ὅπως π.χ., οἱ Davis καὶ Von Wiese. Μιὰ τέτοια διάκρισις ἀσφαλῶς προϋποθέτει μιὰ γενικότερη διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τῆς «κοινωνίας» καὶ τῆς «κουλτούρας». «Κοινωνία» σὲ γενικὸ ὅρισμό εἶναι «τὸ ὄργανωμένο ἐκεῖνο σύνολο ἀτόμων ποὺ ἀκολουθοῦν ἓνα συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς».³ Ἡ «κουλτούρα», σὲ γενικὰς γραμμὰς, ἀναφέρεται στὸν «τρόπο ζωῆς ἐνὸς λαοῦ (μιάς κοινωνίας)».⁴ Ἡ σχέση, ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὰς ἔννοιαις καὶ στὰ ἀντικει-

μενα ποὺ περιγράφουν, εἶναι τόσο στενὴ, ὥστε θὰ ἦταν δύσκολο, ἂν θέλαμε νὰ ἀκριβολογήσουμε, νὰ σῦρουμε μιὰ ἀπόλυτα διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσά τους. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἀσφαλῶς γίνεται γιὰ καθαρὰ ἀναλυτικοὺς λόγους. Γι' αὐτὸ ὁ ἀνθρωπολόγος Kroeber θὰ γράφει ὅτι, «κοινωνία καὶ κουλτούρα ἀποτελοῦν τὶς δύο ὄψεις ἐνὸς φύλλου χαρτιοῦ. Σὲ κάθε συγκεκριμένη κουλτούρα ἀναπόφευκτα καὶ αὐτόματα ἀντιστοιχεῖ μιὰ καθορισμένη κοινωνία: στὴν κουλτούρα τῶν Οὐττεντότων ἀντιστοιχεῖ ἡ φυλὴ τῶν Οὐττεντότων, στὸν κινεζικὸ πολιτικὸ ἀντιστοιχεῖ ὁ κινεζικὸς λαός. Εἶναι ἐντελὸς μάταιο νὰ προσπαθήσουμε νὰ προσδιορίσουμε ποιά ἀπὸ τὶς δύο αὐτὰς ὄψεις προβάλλεται πρῶτῃ καὶ ποιά δεύτερη».⁵

Οἱ «κοινωνικὰς» καὶ «πολιτικὰς» ἀλλαγὰς, τόσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐμπνεύσεων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν συνεπειῶν καὶ τῶν ἀντιδράσεων, εἶναι στενά συνδεδεμένες μεταξὺ τους σὲ σημεῖο ποὺ νὰ εἶναι δύσκολο νὰ μιλάμε ξεχωριστὰ γιὰ τὴν μὲν ἢ τὴν δέ. Οἱ πολιτικὰς ἀλλαγὰς προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν ἀτόμων ποὺ ἐνεργοῦν σὰν φορετὲς τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν. Παρὰ τὴν σχεδὸν ἀπόλυτὴ ταύτιση τοῦ κοινωνικοῦ μὲ τὸ πολιτικὸ, οἱ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἶδη ἀλλαγῶν καὶ δίνουν ἔμφαση στὶς πολιτικὰς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἐρευνητής, ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀλλαγὰς σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψην τὸν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς διαφορὰς καὶ τὶς ὁμοιότητες, γιὰ νὰ συλλάβει τὸ πρόβλημα στὴν ὁλότητά του.

συμπέρασμα

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀναφέρεται στὶς μετακινήσεις καὶ τὶς διαφοροποιήσεις ποὺ συντελοῦνται μέσα στὸν κοινωνικὸ (ἢ πολιτικὸ) χῶρο καὶ συγκεκριμένα στὶς δομὰς (θεσμοὺς, ὁργανώσεις) καὶ λειτουργίες (δικασίαι) κατὰ τὴν διάρκειαις μεγάλων ἢ μικρῶν χρονικῶν περιόδων.⁶ Ἡ «πρόοδος», ὁμως, λόγῳ τῶν ποιοτικῶν της χαρακτηριστικῶν (δηλαδὴ τῶν ἀξιῶν ἢ, γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε, τῆς ἱεραρχήσεως), δὲν εἶναι μιὰ κατάστασις ἢ ἓνα φαινόμενο ποὺ μπορεῖ νὰ ὀρισθῇ κατὰ τρόπο ὀριστικὸ καὶ ἀπόλυτο. Αὐτὸ ποὺ μπορούμε ὁμως νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι, ἂν καὶ ἡ κάθε «ἀλλαγὴ» δὲν εἶναι πρόοδος, γιὰ τὸν ἕνα ἢ ὑπάρχει ἐν τούτοις «πρόοδος» θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξει κάποιου εἶδους ἀλλαγὴ.

5. A. L. Kroeber, *Anthropology* (rev. ed.), New York, Harcourt, Brace, 1948, σ. 267-268.

6. Bléte Francis R. Allen, *Socio-Cultural Dynamics: An Introduction to Social Change*, New York, Macmillan Co., 1971, σ. 39.

1. Howard Becker and Alvin Boskoff, (eds.), *Modern Sociological Theory*, New York, Dryden Press, 1957, σ. 263.

2. Harry M. Johnson, *Sociology*, New York, Harcourt, Brace, 1960, σ. 626.

3. Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*, New York, D. Appleton - Century, 1945, Κεφ. I.-Melville J. Herskovits, *Man and His Works*, New York, Alfred A. Knopf, 1948, σ. 29.

4. Ὁμοίως.